

С. А. КРАСІН

аспірант

Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди

УСВІДОМЛЕНЕ БАТЬКІВСТВО: СУТНІСТЬ, ОЗНАКИ, СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ

У статті визначено, що проблема сімейного виховання перебуває в центрі уваги сучасних науковців. Вирішальним чинником для якісного виконання майбутніми матір'ю та батьком своїх обов'язків є рівень усвідомлення ними суті та значення батьківства. Розглянуто різні підходи вчених до визначення понять "батьківство" й "усвідомлене батьківство", виокремлено структурні компоненти цього особистісного феномену. Визначено, що усвідомлене батьківство передбачає усвідомлений вибір бути відповідальними батьками, сприймати дитину як особистість, усвідомлено оволодівати знаннями, уміннями та навичками з питань її виховання й розвитку. Доведено, що структурними компонентами усвідомленого батьківства є ціннісні орієнтації, установки, сподівання, почуття, позиції, батьківське ставлення та стилі сімейного виховання. Ознаками усвідомленого батьківства є здатність до батьківської рефлексії, до усвідомлення своїх можливостей щодо виховання дитини та прагнення вдосконалювати свої батьківські компетенції.

Ключові слова: батьківство, усвідомлене батьківство, батьківські установки, сімейне виховання, розвиток дитини.

Сучасна педагогіка все більше уваги приділяє проблемі сімейного виховання. Це зумовлено орієнтацією наукової думки на гуманізацію процесу виховання в сім'ї та вимогами Конвенції ООН про права дитини.

Сім'я, як соціум, є місцем з найбільш сприятливими умовами для прояву індивідуальних особливостей кожного члена. Саме в сім'ї реалізуються найактуальніші потреби та формуються мотиви поведінки дитини. Сім'я сприяє таким процесам, як самопізнання, самоактуалізація й соціалізація її членів. Одним із найважливіших завдань сім'ї є виховання дитини як особистості і як майбутнього громадянина держави. Як писав свого часу А. Макаренко, "виховання дітей – найважливіша царина нашого життя. Наші діти – це майбутні громадяни нашої країни і громадяни світу. Вони будуть творити історію. Наші діти – це майбутні батьки і матері, вони теж будуть вихователями своїх дітей. Наші діти повинні вирости прекрасними громадянами, хорошими батьками й матерями. Але і це не все: наші діти – це наша старість. Правильне виховання – це наша щаслива старість, погане виховання – це наше майбутнє горе, це наші сльози, це наша вина перед іншими людьми, перед усією країною" [11, с. 80]. Ефективність якісного виховання дітей залежить від якості взаємодії батьків і дітей, від особливостей спілкування та співпраці.

У світлі цього вирішальним чинником якісної виховної роботи батьків як вихователів є рівень усвідомленості ними суті та значення батьківства. Тому проблема формування готовності молоді до усвідомленого бать-

ківства як фактора психосоціального благополуччя дітей в умовах сім'ї набуває особливої актуальності.

Аналіз наукової літератури свідчить про наполегливі пошуки вченими умов і механізмів формування готовності до майбутнього батьківства в молоді. Розробка зазначеної проблематики здійснювалася за такими напрямками: дослідження проблеми готовності молоді до створення сім'ї, формування педагогічної культури майбутніх батьків, а також особливості просвітницької роботи з ними (Т. Алексеєнко, І. Бестужев-Лада, І. Гребеніков, Р. Овчарова, О. Песоцька, В. Постовий, І. Трубавіна); соціально-педагогічних аспектів роботи з молоддю в напрямі формування її готовності до батьківства (О. Безпалько, І. Бех, В. Бочарова, Т. Веретенко, О. Докучкіна, І. Зверева, А. Капська, О. Кононко, В. Кравець, Г. Лактіонова, Л. Міщик, С. Харченко, Ю. Якубова); визначення ролі батьків у розвитку дитини (Б. Ананьєв, О. Арнаутова, Л. Божович, Г. Варга, Л. Виготський, Д. Ельконін, І. Кон, О. Леонтьєв, М. Лісіна та ін.); виокремлення типів і стилів сімейного виховання й особливостей їх впливу на розвиток дітей (О. Андреєва, Т. Гаврілова, Е. Еріксон, О. Захаров, Г. Крайг, В. Мухіна, Н. Синягіна, С. Щербакова та ін.), у контексті батьківської компетентності й підготовки до батьківства (А. Адлер, О. Безпалько, І. Братусь, Л. Буніна, Т. Гурко, І. Зверева, Г. Лактіонова, Р. Овчарова, С. Харченко, І. Трубавіна, Р. Хавула). Однак встановлено, що усвідомлене батьківство як унікальний феномен потребує подальшого дослідження.

Мета статті – розкрити сутність поняття “усвідомлене батьківство”, його ознаки, структуру та зміст.

Як свідчить аналіз наукової літератури, сутність батьківства досліджували О. Безпалько, І. Братусь, Л. Буніна, Т. Гурко, І. Зверева, В. Кравець, О. Лещенко. Аналіз педагогічної, психологічної та соціальної літератури свідчить, що в сучасній науці тлумачення поняття “батьківство” має багато різних значень. Так, у тлумачному словнику сучасної української мови зазначено, що батьківство – це кровна спорідненість між батьком і його дитиною [9].

І. Братусь під поняттям “батьківство” розуміє комплекс соціальних, психологічних, медичних та інших умов, що надають змогу родині мати стільки дітей, скільки вона бажає [4, с. 37]. За твердженням Т. Гурко, батьківство – це юридичні та соціокультурні норми, які відповідають певним соціальним статусам. Також, за словами вченого, поняття “батьківство” означає зміст батьківських ролей, що включає планування батьківства та поведінку під час вагітності майбутніх матері й батька. Батьківство – це соціально схвалюване ставлення до дітей [7, с. 8].

В. Овчарова зауважує, що батьківство – це базове життєве призначення. Авторка стверджує, що це важлива складова та значуща соціально-психологічна функція кожної людини. На її думку, батьківська позиція є інтегральною взаємодією соціальної, особистісної, рольової й виховної пози-

цій батька та матері. Це система таких стосунків батьків, які зумовлюють тип батьківської поведінки й характер сімейного виховання [12, с. 288].

Для розвиненої форми батьківства, за визначенням В. Овчарової, характерні відносна стійкість, стабільність, що реалізуються в узгодженості уявлень подружжя про батьківство. Як інтегральне утворення особистості батьківство включає: ціннісні орієнтації подружжя (сімейні цінності); батьківські установки й очікування; батьківське ставлення; батьківські почуття; батьківські позиції; батьківську відповідальність; стиль сімейного виховання. Особливістю сімейних цінностей є те, що вони, по своїй суті, являють собою сплав емоцій, почуттів, переконань і поведінкових проявів [12, с. 24].

Дослідниця зазначає, що кожен з компонентів включає когнітивну, емоційну та поведінкову складові. Так, для когнітивної складової ціннісних орієнтацій подружжя характерно, що інформація в ній перебуває на рівні переконань. Перш за все, це переконання в пріоритетності будь-яких цілей, типів і форм поведінки, а також пріоритетності будь-яких об'єктів у деякій ієрархії.

Емоційна складова реалізується в емоційному забарвленні й оціночному ставленні до спостережуваного явища. Саме емоційний аспект, що визначає переживання й почуття людини, показує значущість тієї чи іншої цінності, є своєрідним маркером визначення пріоритетів.

Поведінкова складова може бути як раціональною, так і ірраціональною; головне в ній – спрямованість на реалізацію ціннісної орієнтації, досягнення значущої мети, захист тієї чи іншої суб'єктивної цінності тощо [12, с. 28].

Г. Лактіонова стверджує, що батьківство – це процес забезпечення батьками (рідними чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку, виховання та навчання дітей [10, с. 94].

Дослідження О. Безпалько доводять, що батьківська позиція має такі ознаки: адекватність, гнучкість та перспективність. Адекватність – найбільш близька до об'єктивної оцінки психологічних і характерологічних особливостей дитини побудова виховного впливу на основі такої оцінки; гнучкість – здатність змінювати методи та форми спілкування й впливу на дитину відповідно до її вікових особливостей, конкретних ситуацій; перспективність – спрямованість виховних зусиль на майбутнє згідно з вимогами, які поставить перед дитиною подальше життя [2, с. 47].

Н. Островська, синтезуючи більшість визначень батьківства, виділяє декілька підходів до розкриття його суті. Так, перший підхід об'єднує праці, в яких батьківство сприймається як самостійна підсистема в системі сім'ї. Відповідно до другого виділеного підходу, батьківство досліджують за ступенем спорідненості (біологічне чи прийомне). Прихильники третього підходу розглядають батьківство як засіб виховання дитини та створення умов для її гармонійного повноцінного розвитку. Згідно із четвертим підходом, батьківство визначається як сукупність батьківських характери-

стик (система взаємодій ціннісних орієнтацій, батьківських установок, відчуттів, ставлень, позицій, відповідальності), які повинні бути притаманні батькам для виконання батьківської ролі та формування певного стилю сімейного виховання [13].

Доцільно також зазначити, що В. Рамих виділяє два різновиди батьківства: інстинктивне й усвідомлене. Батьківство є усвідомленим, коли народження дитини є для батька й матері обдуманим вчинком, свідомим актом вибору життєвих пріоритетів. На думку автора, батьківство є інстинктивним, коли поява дитини значною мірою є несподіваним результатом, тобто воно є швидше прикрим, ніж бажаним варіантом розвитку подій для подружжя [14, с. 67].

У науковій літературі зовсім недавно почали використовувати також поняття “усвідомлене батьківство”, суть та зміст якого вчені розуміють неоднозначно. Зокрема, за тлумаченням І. Братуся, усвідомлене батьківство – це сукупність батьківських якостей, почуттів, знань і навичок, що стосуються виховання, розвитку дитини з метою забезпечення процесу формування здорової та зрілої особистості [3, с. 35].

Схожі думки висловлює Л. Буніна, яка визначає усвідомлене батьківство як соціально-педагогічне явище, що відображає форму батьківства, включає в себе сукупність батьківських якостей, почуттів, знань, навичок і стосується виховання, навчання, розвитку дитини з метою забезпечення формування здорової й зрілої особистості [5, с. 10]. Авторка також вважає, що усвідомлене батьківство можна сприймати як прояв загальної культури особистості та її якісних характеристик, ступінь готовності до виховання, як певний показник ступеня готовності особистості до виховання власних дітей. Причому Л. Буніна зауважує, що поняття “усвідомлене батьківство” не є тотожним поняттю “культура материнства”, яке вона розглядає як більш загальне явище, котре характеризує певний ступінь не тільки психологічної, а й соціальної зрілості майбутньої матері і яке можна аналізувати не тільки на рівні особистості, а й на рівні всього соціуму [5, с. 11].

На думку Н. Вапняк, усвідомлене батьківство, крім бажання мати дітей, відображається в осмисленні нових обов’язків та в позитивному ставленні до них і до нового життя, в яке вступають жінка та чоловік з моменту, як вирішили стати батьками [6]. О. Бартків стверджує, що усвідомлене батьківство – це взаємодія батьків чи осіб, які їх замінюють, між собою, іншими членами сім’ї, включаючи дітей. Результатом цієї взаємодії є створення найбільш сприятливих умов для повноцінного, гармонійного розвитку дитини на всіх етапах її життя. Усвідомлене батьківство передбачає також прояв батьками прагнення до поповнення своїх знань, розвитку вмінь, здібностей та почуттів щодо процесу виховання дитини, гармонізації сімейних стосунків [1, с. 194].

І. Зверєва й Ж. Петрович розглядають усвідомлене батьківство як соціально-психологічний феномен, який, базуючись на певній системі знань, умінь, навичок, почуттів, якостей, реалізується у відповідальній поведінці

батьків, спрямований на виховання й розвиток дитини, формування її гармонійної особистості. За висновками авторів, усвідомлене батьківство є найвищим рівнем батьківської компетентності, для якого характерне поєднання когнітивно-чуттєвої та поведінкової систем [8, с. 210].

Н. Островська під усвідомленим батьківством розуміє усвідомлення особистістю своєї відповідальності за процес зачаття, народження, виховання та розвитку здорової дитини, який базується на формуванні когнітивної, емоційної й поведінкової складових батьківства з метою забезпечення процесу повноцінного розвитку дитини з урахуванням її індивідуальних особливостей. Це тлумачення поняття “усвідомлене батьківство” інтегрує в собі як особистісні, так і соціальні характеристики усвідомленого батьківства [13, с. 57].

На підставі викладеного зроблено висновок, що усвідомленість батьківства полягає в тому, що батьки роблять усвідомлений вибір бути відповідальними батьками, сприймати дитину як особистість та як суб'єкта сімейних відносин з урахуванням її індивідуальних особливостей уже з перших хвилин її народження, усвідомлено оволодівати знаннями, уміннями та навичками позитивної взаємодії на емоційному, когнітивному й регуляційному рівнях взаємодії з дитиною.

У дослідженні також з'ясовано, що характерними ознаками усвідомленого батьківства є такі:

- здатність до батьківської рефлексії, а саме здатність розуміти себе, усвідомлено ставитись до своїх реакцій та мотивів поведінки щодо дітей, усвідомлювати сильні й слабкі сторони себе як батька;
- здатність усвідомлювати свої можливості в питаннях навчання, виховання та розвитку дитини, уміння отримати педагогічну й психологічну допомогу, якщо в цьому є необхідність;
- прагнення вдосконалювати свої батьківські компетенції.

Також зауважимо, що більшість авторів до компонентів усвідомленого батьківства зараховують ті самі компоненти, що Р. Овчарова виділяє як компоненти розвиненого батьківства, а саме: ціннісні орієнтації батьків (сімейні цінності), батьківські установки та сподівання, батьківські почуття, батьківські позиції, батьківську відповідальність, батьківське ставлення, стилі сімейного виховання.

Загалом погоджуючись з наведеною вище думкою, вважаємо за доцільне уточнити, що компоненти розвиненого батьківства стають компонентами усвідомленого батьківства лише за умов:

- усвідомлення батьками позитивних та негативних проявів свого батьківства в межах цих компонентів;
- прояву батьками активного прагнення до поповнення своїх знань, розвитку вмій на навичок, що сприятимуть нейтралізації негативних і посилення позитивних проявів батьківства в межах цих компонентів.

Висновки. Аналіз наукової літератури свідчить, що проблема усвідомленого батьківства є надзвичайно актуальною, однак сьогодні бракує фунда-

ментальних досліджень із цієї проблеми. Зокрема, залишаються недостатньо розробленими ознаки, умови становлення та особливості проявів усвідомленого батьківства. Існує потреба в систематизації та уточненні основних термінів у цій науковій галузі, а також в уточненні особистісних та соціальних характеристик усвідомленого батьківства і його компонентів. Ці аспекти порушеної проблеми визначають перспективи подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Бартків О. С. Усвідомлене батьківство: теоретичні аспекти. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Розділ V. Соціальна педагогіка*. 2010. № 23. С. 192–195.
2. Безпалько О. В. Системний підхід до організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2006. № 3. С. 46–54.
3. Братусь І. Програма “Школа батьківства”. *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. № 6. С. 35–47.
4. Братусь І., Гулевська-Черниш А., Лях Т. Формування навичок усвідомленого батьківства та ранній розвиток дитини : метод. матер. *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. № 5. С. 36–49.
5. Буніна Л. М. Врахування потреб дитини як основа усвідомленого батьківства. *Діти – батьки – сім'я*. 2005. Вип. 3. С. 9–16.
6. Вахняк Н. В. Соціально-педагогічний аналіз проблеми усвідомленого батьківства. *Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка [педагогічні науки]*. 2011. № 20 (231). Ч. II. С. 297–303.
7. Гурко Т. А. Брак и родительство в России. Москва, 2008. С. 8.
8. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації : навч.-метод. комплекс / автор-упоряд.: О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський та ін. ; за заг. ред.: І. Д. Зверевої, Ж. В. Петрочко. Київ, 2007. 528 с.
9. Короткий тлумачний словник української мови / за ред. Л. Л. Грушецької. Київ, 1978. 198 с.
10. Лактіонова Г. М. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини : метод. матер. Київ, 2004. 107 с.
11. Макаренко А. С. Педагогические сочинения в восьми томах. Москва, 1984. Т. 4. Педагогические работы 1936–1939. 526 с.
12. Овчарова Р. В. Родительство как психологический феномен : учеб. пособие. Москва, 2006. 496 с.
13. Островська Н. О. Усвідомлене батьківство молоді як основа гармонійного розвитку дитини у сім'ї. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету “Україна”*. 2015. № 10. С. 57.
14. Рамих В. А. Материнство как социокультурный феномен. Ростов-на-Дону, 1997. 206 с.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2017.

Красин С. А. Осознанное родительство: сущность, признаки, структура и содержание

В статье отмечено, что современные ученые уделяют много внимания исследованию проблемы семейного воспитания. Решающим фактором эффективного выполнения будущими матерью и отцом своих обязанностей является уровень осознания ими сути родительства. Представлены разные подходы ученых к определению понятий “родительство” и “осознанное родительство”, выделены структурные компоненты данного феномена. Определено, что осознанное родительство представляет собой осоз-

нанный выбор быть ответственным родителем, воспринимать ребенка как личность, осознанно овладевать знаниями, умениями и навыками воспитания ребенка. Доказано, что структурными компонентами осознанного родительства являются ценностные ориентации, установки, ожидания, чувства, позиции, родительское отношение и стили семейного воспитания. К признакам осознанного родительства отнесены способность к родительской рефлексии, осознание своих возможностей в вопросах воспитания ребенка и стремление к совершенствованию своих родительских навыков.

Ключевые слова: родительство, осознанное родительство, родительские установки, семейное воспитание, развитие ребенка.

Krasin S. Conscious Parenting: Essence, Characteristics, Structure and Content

The article determines that the problem of family education is in the center of attention of modern scientists. The key factor for high quality of parenting by future mother or father is the level of realization of essence and meaning of parenting. The publication presents different approaches of scientists to the definition of "parenting" and "conscious parenting", emphasizes structural components of this personal phenomenon. It has been determined that conscious parenting provides a conscious choice to be responsible parents, take a child as a personality and a subject of family relationships considering his/her individual peculiarities from the moment of birth at emotional, cognitive and regulation levels, have knowledge and skills of positive interaction. It has been proved that structural components of conscious parenting are values of parents, their expectations, feelings, positions, responsibility, attitude and ways of family education. The main conditions of occurrence of the covered phenomenon is parental realization of positive and negative aspects of their parenting within these components and strong intention to improve their knowledge and skills that will help neutralize negative aspects and intensify positive aspects of parenting within these components. Features of conscious parenting include capacity to parental reflection, conscious attitude to their reactions and motives of behavior towards children. Ability to realize own strengths and weaknesses as a parent, own capabilities in terms of education, upbringing and development of a child, ability to receive pedagogic and psychological assistance, if necessary.

Key words: parenting, conscious parenting, values of parents, family education, development of a child.